

dc_1878_21

DELI GERGELY

**Usus postmodernus Pandectarum
avagy kortárs olvasatok a *Digestából***

A doktori mű rövid összefoglalója
(tézisek)

Budapest

2022

I. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

Az értekezés tudományos kérdésfeltevése két alkérdésre bontható. Az első a gazdasági körülmények megváltozásának jogra gyakorolt hatására vonatkozik: hogyan befolyásolja a gazdaság a jogot? A másik probléma magával a jog természetével kapcsolatos: vajon a jog szabályainak kötelező ereje pusztán a szankcióra támaszkodik, vagy egyéb forrásai is vannak? A két alkérdés összefoglalóan: Mi egyáltalán a jog, ha azt gazdasági szempontok alapján közelítjük meg?

Az értekezés arra tett kísérletet, hogy az állandóan változó római jogtudomány hagyományait a maga szerény eszközeivel folytassa, és ezáltal tanulságot tegyen arról, hogy a római jog anyaga ma is él. *Hic et nunc*, a posztmodern korban is segít megértenünk, hogy a jog természete, és a gazdaság és a jog kapcsolata sokkal összetettebb probléma annál, mint ahogy azt elképzelni hajlamosak vagyunk.

II. Az elvégzett vizsgálatok és az alkalmazott módszerek rövid leírása

A mű a római jogi források kortárs szerzők elméletei alapján a fenti kérdésfeltevés mentén, a posztmodern kor kihívásai fényében nyernek új értelmezést. Ahogy a pandektisták a 19. században az akkor aktuális elvárásoknak megfelelően kísérelték meg a pandektajog anyagát egy egységes és ellentmondásmentes fogalmi-dogmatikai rendszerben rekonstruálni, úgy az értekezés a maga szerény eszközeivel, a posztmodern tanulságai alapján dekonstruálja a forrásanyagot. Eközben a szerteágazó, egységes tudományos kánonnal aligha rendelkező posztmodern három jellegzetességét igyekszik érvényesíteni. Egyrészt figyelembe veszi az élet számos területére kiterjedő gazdasági szemléletmódot, másrészt a nagy narratívák hiányát, harmadrészt pedig a többértékűség vagy relativizmus elvét.

A monografikus teljességre törekedve a mű a fenti két problémafeltevés és az említett három posztmodern jellemző alapján két fő részre tagozódik. Az általános rész a jog természetét járja körbe, elsősorban olyan kortárs elméletek fényében, amelyek alapvetően gazdasági szemléletűek. Ennek előkérdéseként bemutatja a szabályozás legfőbb alanyára, az emberre vonatkozó ókori és közgazdasági emberkép különbözőségeit. A különös rész ezt követően egyes fontos jogágak mentén elemez római jogi forrásokat a racionális döntésemélet és a viselkedési közgazdaságtan területére sorolható kortárs elméletek ihletésére.

Módszertani szempontból mindkét rész azonos sémát követ. Először kritikai módon bemutatja a kiválasztott kortárs elméleteket, majd ennek tanulságai alapján elemez egyes római

forráshelyeket, első sorban Iustinianus törvénytömbéből, a *Digestá*ból merítve. A kortárs modellek és a római jogi intézmények közti távolság hol nagyobb, hol kisebbnek látszik, ha a bevett dogmatikus sémák szemszögéből tekintünk rájuk. A szokásos struktúrák fellazítása egyfajta dekonstrukció, amelynek segítségével új tudományos belátások tárulhatnak fel. Ez a szokatlan, ha tetszik posztmodern módszer azonban korántsem önkényes. Dworkin interpretációs elvárásainak (*fit* és *justification* – itt szöveghűség, illetve illeszkedés és igazolhatóság értelemben) alapján, de azok jelentős átértelmezésével a követett munkamódszer mindkét kritériumnak eleget kíván tenni a munkafolyamat két fő fázisában.

Az első lépésben a kortárs modellhez illő római jogi problémakör kiválasztása történik. Itt az első elvárás, az ún. illeszkedési kritérium, amely megköveteli, hogy a két vizsgálati tárgy között legyen valamilyen még észszerű, fogalmi vagy gondolati kapcsolat. Ha ez a kapcsolat a hagyományos megközelítés alapján gyengébbnek számít (mert mondjuk különböző jogágakból származó problémákat kapcsol össze), csak akkor megengedhető, ha az általa nyert tudományos eredmény jelentős. Azaz a tudományos nóvum jelentősége, súlya igazolási kritériumként funkcionál. A vizsgálat második fázisában a kiválasztott római jog problémakör egyes forrásszövegeinek elemzése történik. Az illeszkedési-, illetve igazolási kritérium ebben a fázisban is érvényesül. Az újszerű szövegmagyarázatnak ugyanis egyrészt illeszkednie kell a szöveg nyelvtani és szemantikai kereteihez. Az interpretáció annál igazoltabbnak számít, minél teljesebb körben képes a szöveg esetleges ellentmondásainak, illetve nehézségeinek magyarázatára, összevetésben a szakirodalomban bevett eddigi olvasatokkal.

Ez a módszer számos új tudományos eredménnyel szolgál, azonban eleve lemond egy következetes és átfogó metaelmélet megalkotásáról.

A már említett posztmodern jellemző, a többértékűség akképpen érvényesül, hogy egy-egy római jogi fragmentum több szempontból is elemzésre kerül, és a különböző tudományos hipotézisek alapján mindig egy kissé más értelmezést enged meg magáról.

A követett metódu alapján egy új, alternatív jogösszehasonlító módszer bontakozik ki a műben. Leginkább „problémaérzékeny jogösszehasonlításnak” lehetne nevezni. Célja az, hogy a vizsgált jogrendszerek egésze, illetve az adott jogrendszer társadalmi valósághoz történő illeszkedése legyen megragadható az összehasonlítás eredményeképpen. Abban különbözik az általános bevett funkcionális jogösszehasonlítástól, hogy nem egy adott probléma mint *tertium comparationis* alapján veti össze a rá adott jogi válaszokat, hanem éppen fordítva, azt vizsgálja, hogy egy adott jogi megoldás milyen, nem feltétlenül megnevezett problémákra adhat választ. A „problémaérzékeny jogösszehasonlítás” a *Formante*-tantól abban különbözik, hogy

elsősorban nem a jogi megoldások sokrétűségét tudatosítja, hanem azt, hogy egy adott jogi megoldás milyen sokrétű emberi és társadalmi problémára adhat választ. Ugyanakkor a „problémaérzékeny jogösszehasonlításban” is fontos az ún. kryptotípusok, azaz a közvetlenül nem nevesített gondolati sémák feltárása, jóllehet ezeket nem a problémák megoldásához vezető úton, hanem magában a problémában keresi.

Az értekezés egyfajta harmadik utat tárt fel a nemzetközi romanisztikát ma uraló két nagy paradigma, a historizáló és az aktualizáló irányzatok között. Nem követi Koschaker egyfajta relatív európai természetjog, *ius commune Europeum* felépítésére irányuló törekvéseit, nem a hatályos jogok észszerű rendszerezését, hanem egyes római jogi intézmények eddig rejtett aspektusainak feltárását kísérel meg. Másrészt osztozik Wieacker azon véleményében, hogy a *Corpus Iuris* hagyományos dogmatikai módszerekkel történő feltárása egyfajta ideális magánjogi propedeutika megalkotása céljából természetlen irány. Azonban nem sugallja azt sem, hogy a szűken értelmezett történeti megközelítés kereteiből kilépve egy „történelmi tógapartyn” kellene magát a romanistának éreznie. Törekvései nem a historikus római források aktualizálására, hanem az aktuális problémák historizálására irányultak.

A kutatás során nyert új tudományos eredmények ezért alapvetően a római jog természetére vonatkoznak. A fejtegetések nem egyes római jogintézmények gazdasági elemzését szolgáltatták, hanem a római jog egy töredékes, de mindenképpen eredeti és újszerű koncepcióját vázolták fel. A kortárs elméletek tekintetében csupán korlátozottan, annyiban szállított tudományos eredményeket, amennyiben a római források olvasata azokat – mintegy reflexhatásként – meglepő új megvilágításba helyezi.

III. A főbb új tudományos eredmények tételes összefoglalása

Az alábbiakban az új tudományos eredmények alapján foglalom össze a mű legfőbb tudományos eredményeit.

1. A jogi maternalizmus

Az általános rész elsőként a közgazdaságtan emberképével, a racionális *homo oeconomicus*-szal foglalkozik. Ennek kritikai tárgyalás során arra a következtetésre jut, hogy a jogban nem csupán ezt a rigid modellt moderáló kognitív gyengeségeket érdemes elismerni, hanem bizonyos etikai megfontolásokat is érdemes a jog koncepciójába beleértetni. A jogi

paternalizmus mintájára ezért bevezeti a jogi maternalizmus fogalmát. Ez utóbbi arra hivatott, hogy a jog iránymutatást adjon ne csak a társadalmilag hasznos, hanem az egyén számára jó életet lehetővé tevő cselekvésekre is.

2. Az etikum mint összekötő kapocs a jog fogalma és az egyéni életvezetés között

A második alfejezetben a római *bonus vir* szellemi előzményei vizsgálatára kerül sor. Ennek során Arisztotelész tanai alapján teremt kapcsolatot a szenvedély hatása alatt elkövetett cselekmények és a jogellenesség között. Egyrésztől láttatja, hogy az indulatból elkövetett cselekmények esetében az érintett végeredményben szándékosan cselekszik, és ez megalapozhatja jogsértő jellegüket. Másrésztől azonban, mivel az érzelmek és nem a racionális belátás az indító okuk, a tévedéshez is hasonlatosak. Összekötő kapocsként az etikai felfogás szolgál: az a magunkkal szemben fennálló etikai kötelezettség, hogy ösztönös hajlamainkat megtanuljuk moderálni. Ez a felismerés segít abban, hogy a későbbiekben a jogot életvezetésként, méghozzá etikus életvezetésként foghassuk fel.

A szakirodalomban újszerű módon az értekezés a *bonus vir*-t nem a görög bölcs egy „földhözragadtabb” megfelelőjeként (mint René Brouwer) fogja fel, hanem minőségi különbségeket tételez a görög (arisztotelészi, illetve sztoikus) emberideál és a római jog emberképe között.

3. A jog etikai legitimációs kényszere

Hart jogelméletének római jogi tapasztalatokkal történő ütköztetése során jutott arra a következtetésre, hogy annak az oka, hogy a „mi a jog?” kérdést újra és újra fel kell tennünk, hozzátartozik a jog lényegéhez. A jog éppen ebben, a jog mibenlétére való szakadatlan és kényszerű rákérdezésben áll. A jog ezen rákérdezés etikai kényszere által jön létre újra és újra. A jog a „mi a jog?” kérdésének folyamatos újrakérdezése.

E kényszerű rákérdezést a jog eredendő etikai legitimációs kényszerének nevezte el. Ez alatt az értendő, hogy a joggal szembesülő első és természetes reakciója a jogra való etikai rákérdezés. A jognak jogi jellege következtében szükségszerűen igazolnia kell magát a vele szembesülő etikai lény, az ember előtt.

Ezen alfejezet jelentős tudományos nívója Austin jogelmélete római jogi gyökereinek feltárása, és ennek révén Shapiro Austin-kritikájának meggyengítése.

4. *Múltorientált jogelmélet és Ulpianus jogelmélete mint harmadik út*

Ezen fejezet Murphy jogelméletének kritikai vizsgálata alapján jut arra a következtetésre, hogy a valódi kérdés nem az, hogy mi a jog. Az egyetlen lényeges kérdés, hogy mi legyen a jog. Az a jogkereső, aki valóban erre a kérdésre keresi a választ, nem a hatályos jog jelentőségét kívánja csökkenteni. Épp ellenkezőleg. A „mi legyen a jog” kérdésre jogszerű választ csak a „mi a jog, pontosabban a mi volt a jog” lehető legteljesebb ismeretében lehet választ adni.

Továbbá kifejti, hogy Ulpianus a jogot mintegy valláspótlékként próbálta meg újraalkotni. Tevékenysége idején éppen széthullóban volt a római birodalom vallási és erkölcsi értékrendje, és Ulpianus ezt a vallási űrt kívánta kitölteni a jog mint életvezetés új, a rómaiak számára mégis ismerős megközelítése révén. Ezt egy ateista kísérletként értékeltük az egyetemes birodalmi értékközösség megteremtésére.

Az alfejezet következtetései szerint Ulpianus nem pozitivistaként fogja fel a jogot, mert a jog számára nem egyszerű tény, hanem olyan tény, ami teremtő tevékenység révén közelíthető meg, de tényszerűségében soha meg nem tapintható. Másrészt a természetjogászoktól is különbözik annyiban, hogy nem ismerte el, hogy általános érvényű elvekből következik az emberi, pozitív jog, hanem attól különbözhet. A jog annyiban azonban mégis univerzális, hogy célja a tisztességesen élni parancsának realizálása.

5. *A jog nem equilibrium*

Hadfield és Weingast modelljének tárgyalása során kiderül, hogy a censori *regimen morum* intézménye rendelkezik mindazokkal a tulajdonságokkal, amelyeket az amerikai szerzőpáros a decentralizált végrehajtás egyensúlyi állapotának megvalósításához megkövetel. A probléma éppen abban állt, hogy a rómaiak az erkölcsbíráskodást nem tekintették jognak. Azaz a történeti megközelítés segített megérteni, hogy a jog fogalmát nem lehet egyszerű külsődleges jegyek összességéként leírni, hanem épp ilyen fontos a joggal érintett közösség saját minősítési, amely a jogot jogként értékeli. Ez a megközelítés különbözik Hart belső nézőpontjából is annyiban, hogy nem egyszerűen a joggal hivatásszerűen foglalkozók egyetértését követeli meg az úgynevezett másodlagos jogi szabály érvényessége vonatkozásában, hanem a közösség tagjainak belső meggyőződésből származó egyetértését is abban, hogy az adott norma egyáltalán jogi norma.

6. *A római jog univerzalizációs igénye és reflexióérzékenysége*

A következő alfejezetben a mű Nicolai Hartmann ontológiája és Gotthard Günther metafizikája segítségével igazolja, hogy a klasszikus római jog bizonyos vonatkozásokban humánusabb kontextus biztosított, mint az alapvetően gazdasági szemléletű kontinentális, hatályos jogok. Érvei alapvetően kétfélék. Egyrészt azt találja, hogy a klasszikus római jog egyes megoldásai jobban figyelembe veszik az ember biológiai, lelki és szellemi adottságait és azokat a maguk egységében szemlélik. Ezt a tulajdonságot a római jog univerzalizációs igényének nevezi el. Másrészt a klasszikus római jog egyes megoldásait érzékenyebbnek tartja arra a reflexív, háromelemű viszonyra, amely az egyes jogalanyok, jogtárgyak és a jogi normák között fennáll. Ez a jellemző adja a római jog reflexióérzékenységét.

7. *A bizonytalansági és az új birtokvédelmi hipotézis*

A különös rész első alfejezete a *lex Aquilia* alapján egy újszerű hipotézis fogalmaz meg a jog kikényszerítésére vonatkozóan. A feltevés értelmében akkor a leghatékonyabb a jog által előírt szankció, ha egyrészt a (bűn)elkövető vagy károkozó percepcióját a szankció bekövetkezésének valószínűsége vonatkozásában megnöveljük, másrészt a szankció nagyságának minimumértékét ismertté tesszük ugyan számára, de maximumát részéről ismeretlen körülményektől tesszük függővé.

A *lex Aquilia* szabályozásának nagyszerűsége abban rejlett, hogy kombinálta a fix büntetést a bizonytalan szankcióval. A római szabályozás elérte, hogy bűnelkövető ismeri büntetésének minimumát, azonban nem tudta, hogy konkrétan mennyibe fog kerülni neki a bűncselekmény. Csak annyit tudott, hogy egy bizonyos összegnél biztosan magasabb lesz, és számíthatott rá, hogy a károkozás sokkal többbe fog neki kerülni, mint amennyit az általa megrongált dolog ért a bűncselekmény elkövetésekor.

A kényszerrel és fenyegetéssel kapcsolatos római jogi források elemzése fényében egy új javaslattal egészíti ki a birtokvédelemmel kapcsolatos tudományos diskurzust. Feltételezi, hogy a birtokhoz fűződő védelmi joghatások nem egyszerűen az akaratot vagy az általános közérdeket védik. A birtokláshoz a római jogban ott fűződik birtokvédelem, ahol ez a jószágok optimális elosztása érdekében kívánatos. Ezért kap jogsegélyt a tulajdonos, a jóhiszemű birtokos, az örökhaszonbérlet és a tolvaj is. Ők mind igényt tartanak a dologra, és a számukra

adott jogsegély teszi lehetővé azt, hogy ezt a preferenciájukat a jog segítségével beárazhassák. Nyilván a tulajdonosnak és a jóhiszemű birtokosnak „olcsóbb” lesz a jogát megvédeni és ezzel a dolgot megszerezni, mint a tolvajnak. De a szabályozás az utóbbinak is biztosítja preferenciája érvényesítését, ha az elég erős, azaz, ha a lopásból fakadó összes keresetnek hajlandó eleget tenni: kifizeti mondjuk a pönális duplumot és a tulajdoni perben a becsértéket. Az örökhaszonbérlő az éves díj megfizetésével árazza be preferenciáját. A záloghitelező jogvédelme mögött hasonló megfontolás állhat. A jószághoz neki az alapköteleméből fakadó követelése mértékéig áll fenn érdeke. Ő azért akarja a dolgot, hogy adott esetben, adósi kötelezettségszegés esetén azt eladhassa. A *precarista* harmadik személyekkel szemben tulajdonképpen csak közvetíti a *precarium*ba adó érdekeit, és egymás közti viszonyuk rendezésében is segít egy *interdictum*. A vitás dolog letéteményesének jogvédelme pedig szintén azért indokolt, mert éppen az ő birtoklása teszi lehetővé azt, hogy a jószágról vitatkozó két fél eldönthesse, melyiküknek fűződik ahhoz nagyobb érdeke.

8. A racionális önérték magyarázó ereje és a jog eleganciája

A 112. novella értelmében a jogtalanul perlő felperesnek a keresetlevélben megjelölt követelés értékének tizedét kellett megfizetnie költségek és kiadások címén. Reatz szerint ez tisztán büntetési pénz volt, és feltételül a felperes rosszhiszeműségét szabta. Vele szemben Schlayer pusztán az oktalan pereskedés tényével indokolta a tized megfizettetését. Vitájukban lényegében ugyanaz a dilemma köszön vissza, mint amit a XII táblás törvény szabályánál is észlelhetők, nevezetesen, hogy a meggondolatlanságot vagy a rosszhiszemű magatartást büntették-e a rómaiak. Az alfejezet ezt vitát tárgytalannak tekinti, azt feltételezve, hogy a szabályozás racionális cselekvőkkel számolt, akiket sem gondatlanság, sem rosszhiszeműség nem jellemez, hanem egyszerűen saját legjobb érdekeiket követik a pereskedés során. A továbbélés során ez a szempont sikkadt el, ami nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a római szabály egy időre kikopott a jogrendszerekből, és csak a legújabb korban bukkantak fel újnak tűnő, de funkciójában hasonló megoldások.

A válófélben lévő férj és feleség jogvitájának elemzése során kifejtésre kerül, hogy a római jogászoknak nem volt szükségük arra, hogy elvont fogalmi rendszert építsenek ki. Ennek az volt az oka, hogy a jogi problémákat és az arra adott válaszokat a sztoikus filozófia segítségével harmonikus bele tudták illeszteni a korban uralkodó egyetemes „fizikai” világképébe. Mindemellett a gyakorlati jogászi életben fontos volt számukra, hogy a tapasztalatilag adott

tényekből a kozmosz létrendjére következtethessenek vissza, hogy feltárhassák azokat a törvényeket és erőket, amely a világegyetemet formálják. Hiszen aztán ebből a rendből az okozati összefüggések akár (“visszafelé”) le is vezethetőek, és új, megítélésre váró tényállások normatív mércéivé lehetnek. Az a jogi megoldás, amely kiemeli (*e-legit*) a jogi érvelést erre a kozmikus szintre, nem csak igaz és jó, hanem szép (*eleganter*) is.

9. A jog mint az ideális emberkép (életvezetés) tükré

A római jogban a személyre vonatkozó érvelés kapcsán érdekes szempontra hívja fel a figyelmet az értekezés: a karaktert nem csupán megítélték a büntetőjogi jogalkalmazás során, hanem magával a joggal – ideértve a magánjogot – alakították is. Egy ilyen alapattitúddal bíró jogrendszerben a személyiség figyelembevétele jóval érthetőbb és indokolhatóbb, mint a – legalábbis látszólag – karaktersemleges modern jogrendszerekben. Ennek következtében az *ad hominem* vagy *ad personam* érvelés sem volt számukra elfogadhatatlan, hanem egy teljesebb „igazságszolgáltatás” céljait szolgálta: lehet, hogy az érintett a konkrét jogsértést elkövette, de a jog(rend) általános céljait a maga egyébként jó személyiségével (*bonus et diligens pater familiasként*, jó és gondos családapaként) mégis megtettesítette. És ezt, jogrendnek, legalábbis a rómaiak szerint érdemes figyelembe vennie.

10. Az idő mint elosztási probléma és a tulajdon fetiszizálódása

A római források elemzése azzal gazdagította a neoklasszikus közgazdaságtan megközelítését, hogy a javak hatékony elosztását nemcsak a tranzakciós költségek korlátozzák, hanem maga az időpont is, amikor a jószágok elosztására sor került. Nem arról volt szó, hogy a jószágok elosztásakor egyesek szubjektíve, életkoruk vagy szellemi képességeik miatt nem képesek részt venni a disztribúcióban, mert a rómaiak *dies*-konceptiója objektív körülményre utal. A hatékony elosztás szempontjából problematikus az, hogy a jószágok piaci alapú újrendeződése, amelynek eredményeképpen elméletileg megvalósulna a hatékony elosztás, időben zajlik le. Így a jószágok elosztásának időpontjából meghatározható (de még el nem ért) hatékony elosztás különbözni fog attól a hatékony elosztástól, amelyet a piaci tranzakciók utáni időpontban lehetne megállapítani. És ennek nem a személyes preferenciák változékonysága az oka, hanem az is, hogy a két különböző időpontban az újraelosztás folyamatában részt vevő alanyok száma és összetétele eltérést mutathat.

A római jogi tulajdon vizsgálatakor annak személyessége kerül kiemelésre. A személy és a dolog közti különös kapcsolatban a rómaiak nem a vagyoni értékű jószágra, de nem is a két szereplő, a szubjektum és objektum közti viszonyra, hanem magára az alanyra, azaz a tulajdonosra helyezték a hangsúlyt. Ez az alanyi aspektus mára elkopni látszik, és úgy tűnik, a hangsúly a tulajdonos személyéről a tulajdon tárgyára helyeződött át. Azaz a tulajdon intézménye fetiszizálódik. A tulajdonosi hatalom magától értetődősége, természetessége (*meum est*) helyére a tárgy dominanciája kerül. A személyközi viszonyokat a tárgyra vonatkozó áruviszonyok szorítják ki. A tulajdon „eltrösztösödése” azzal a veszéllyel jár, hogy a tulajdon mint legalapvetőbb társadalmi viszony helyébe egy technikai jellegű, igazgatási viszony lép a vagyoni értékkel bíró jószágok vonatkozásában.

11. A *dolus* két formája és az érvénytelenségi alapgogmák megkérdőjelezése

Az elemzések alapján kétféle *dolus* kerül megkülönböztetésre. Az egyszerű és gyakrabban előforduló *dolus*, amely a felek esetleges félrevezető ténykedéseire utal a szerződéskötés során. Ezt nevezi az értekezés *dolus in contrahendónak*. A másik *dolus* már nem a szerződéskötés folyamatában, hanem magában a létrejött ügyletben rejlik. Az adott *stipulatio* nyelvi jelentéstartománya volt olyan, hogy súlyos élethelyzetet is takarhatott. Nem arról volt szó tehát, hogy a szerződéses kötelezettségek teljesítése lenne dolózus, hanem arról, hogy azt kérni, amit egyébként a leköteleződés szavai lefednek, de észszerűen mégsem terjedhetett ki rá a szerződéskötéskori akarat, önmagában dolózus. Mindez nem azt jelentette azonban, hogy maga a perindítás ténye és ezáltal az adós helyzetének a kihasználása lenne önmagában dolózus, ahogy egyes szerzők vélték. Ehelyett a *stipulatio* tág nyelvi jelentéstartományában lel dolózus jelentésre, ahogy a forrás maga mondja: „*ipsa res in se dolum habet*”. Azaz nem az egész ügylet dolózus, hanem csak tartalmazza a *dolust*.

Az érvénytelenségre vonatkozó vizsgálódás megmutatta, hogy a római jogászok modern szakirodalomtól és törvénykönyvektől eltérően közelítették meg az érvénytelenség jelenségét. A források alapján az érvénytelenség modern doktrínájának három alaptételét kérdőjelezi meg az értekezés. Egyrészt a római jogi tapasztalat azt mutatta, hogy az érvénytelenségnek helye lehet a szerződés későbbi létszakaszaiban is, nem csak a szerződéskötés időpontjában. Másrészt a római jogban nem váltak el olyan élesen az érvénytelenség jogkövetkezményei, a szerződés érvényessé nyilvánítása, illetve az eredeti állapot helyreállítása. Harmadrészt az érvénytelenséget büntető szankcióként is érdemes lehet tételezni.

12. A modern alapjogi védelem előzményei és a naturaliter fogalmának új felfogása

Ha a modern alapjogi védelem gondolatának előzményeit keressük a római jogban, a jog és az erkölcs akkori viszonyából érdemes kiindulni. A jó erkölcsökre való hivatkozás funkciója rómaiaknál az volt, hogy a társadalom erkölcsi viszonyait védjék a jog indokolatlan intrúziója ellen. Az értekezésben vizsgált egyik esetben, a férj és a feleség közt létrejött megállapodás mint magántörvény (*lex privata*) sem ronthatta le a viszonyukra vonatkozó erkölcsi normákat. A római alapjogi védelem nem egyszerűen az állammal szembeni védelem volt, hanem egyben magával a joggal szembeni védelem is. Ez azonban nem bizonyos jogosultságok magánszemélyek közti érvényesülését (egyfajta antik *unmittelbare Drittwirkung*) jelentette. Célja inkább az volt, hogy a magánszemélyek egyező akarattal se tudják a jog normatív erejét az erkölcsi viszonyok lerontására felhasználni. Alanya nem az egyén, hanem az egyének élő erkölcsi közege volt.

Az értekezés érve szerint Ulpianus a közjó felől megközelítve használta a sokat vitatott „*naturaliter licet*” (természtől fogva megengedett) fogalmát. A vételárral kapcsolatos alkudozás esetén annak felismeréséről lehetett itt szó, hogy az ellenérdekű felek önérdéke révén alakul ki a társadalmilag legoptimálisabb vételár, illetve az az állapot, hogy a jószágok eltérő értékeléséből fakadó értéktöbblet a társadalomban a lehető legegyszerűbben oszolják meg. A vételárról való önérdékkövető alkudozásban megnyilvánuló ellentétes szenvedélyek ekképp illeszkednek egy nagyobb, harmonikus rendbe, a római állam stabilitásának magasztos céljába. Ez a kulcsa a *naturaliter licet* kifejezésnek.

A magát megkárosító rabszolga értékcsökkenésének a különvagyonból történő levonására vonatkozó tilalom kapcsán pedig a dühöngés azért volt *naturaliter* megengedett, mert végső soron az is közérdekű célt szolgált. Rászorította a rabszolgatartókat ugyanis arra, hogy jól bánjanak rabszolgáikkal, hozzájárulva ezzel az egész római társadalmi berendezkedés fenntarthatóságához. Mindebből azt az általános tanulság vonható le, hogy az egyéni szinten etikailag helyes cselekvés nem feltétlenül hasznos társadalmilag, így erkölcsi vagy jogi normákkal nem feltétlenül hatékony ösztönözni az etikailag helyes magatartást.

13. *A jogszabályok erkölcsi redisztribúciója és az árképzésbe történő állami beavatkozás antropológiai jogcíme*

Ulpianus egy jogesetben döntését azzal indokolta, hogy abszurd lenne, ha a jog egy parancsa az egyik féllel szemben érvényes lenne, a másik féllel szemben pedig nem. Azaz ebben az esetben nem egy jogszabály gazdasági redisztribúciós hatásával találkozunk, hanem egy jogi norma erkölcsi disztribúciós semlegességével. E felfogásban a norma hatása csak azonos lehet a felek vonatkozásában. Mindez annak ellenére igaz, hogy a perben álló két fél minden bizonnyal két eltérő rangú és vagyonú társadalmi osztály tagja lehetett. Mivel a szankciós fenyegetettség hatására a jövőben mindkét fél megjelenne a megjelölt, tisztességtelen helyen, a szenátori rangú fél erkölcsi megítélése erodálódna, a másik, alacsonyabb rangú személy szokásai pedig mintegy jogi megerősítést nyernének. Ezt az erkölcsi redisztribúciót akadályozta meg a római jogtudós azon döntése, hogy a kikötött szankciót nem engedte érvényesülni.

A rómaiak nagy figyelmet szenteltek az erkölcsi redisztribúciónak, akkor is, ha az alapul fekvő, elsődleges hatás anyagi természetű is volt. Szemükben nemcsak a pénznek, de az erkölcsnek is volt határértéke. Nem volt közömbös, hogy az erkölcsi ranglétrán ki melyik fokon áll. A pusztán az anyagi redisztribúcióra fókuszáló modern megközelítések azzal a nemkívánatos mellékhatással járhatnak, hogy erkölcsi externáliáikat az egész társadalom lesz kénytelen megfizetni.

Az árképzés tárgyalása során felismerésre került, hogy az állam az árképzésbe leginkább három okból, antropológiai, erkölcsi, és hatékonysági-elosztási megfontolások miatt szólhat bele. Ezen alapok azonban nem válnak mind következetesen jogalappá, azaz nem minden elvileg lehetséges és esetlegesen indokolt regulációs potencialitás lesz jogszabályi aktualitássá. Az állami rezsim többnyire fragmentált marad. Nyomós okkal lehet azt feltételezni, hogy a szabályozási hiátus révén a jog meg tud valamit őrizni a piaccal szembeni rugalmasságából.

Az értekezés szerint a jelenlegi állami beavatkozás két fő jogcíme egyrészt az erkölcsösség biztosítása, másképpen a csalárdság elleni fellépés (a *dolus*, a tévedés, megtévesztés, stb. esetén) és másrészt a hatékonyság (azaz az adásvételi ügyletben realizálódó értéktranszfer egyensúlyának) fenntartása. Elmarad azonban manapság a harmadik lehetséges, a kognitív gyengeségeken alapuló, antropológiai beavatkozás. A szegények és gazdagok közti egyre táguló vagyoni különbségeket látva megfontolásra érdemes, hogy a fenntartható fejlődés és a stabilabb vagyoni viszonyok megteremtésében a modern magánjogra is hárulhatna-e feladat, római előképéhez hasonlóan.

IV. A témakörből készült saját publikációk jegyzéke

1. Deli Gergely: A bizonytalansági hipotézis. Avagy mit tanulhatunk (még mindig) a rómaiaktól. *Jog Állam Politika* (2021) 13/1, 3–16.
2. Deli Gergely: The Use and Abuse of Legal History: On the Nature of the Censorial Regimen Morum. *Journal on European History of Law* (2021) 12/1, 138–144.
3. Deli Gergely–Horváth Dóra: Tudásnak tett panasz. Kritikai bevezetés a jog viselkedési közgazdaságtani elemzésébe. Budapest: Aurum Alapítvány (2020).
4. Deli Gergely: The Singularity of the Roman Law. Untimely Thoughts on the Robotization of the Law. In: Aldo, Petrucci I rapporti fiduciari. Temi e problemi. Torino: G. Giappichelli Editore (2020), 355–375.
5. Deli Gergely–Kemény Gábor–Tóth, József (szerk.): Bevezetés a jog viselkedési közgazdaságtani elemzésébe. Budapest: Jogállam és Igazság Nonprofit Kft. (2020).
6. Deli Gergely: Just Living. Towards an Ethics-based Legal Theory. Brüsszel: Éditions Blue Boook (2020).
7. Deli Gergely: Elegancia és hagyomány. Gondolatok a D. 24, 3, 14, 1. apropóján. In: Boóc Ádám–Sándor István (szerk.): *Studia in honorem Gábor Hamza. Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére.* Budapest: Közjegyzői Akadémiai Kiadó (2019), 69–74.
8. Deli Gergely: Az eleven jog fájáról. Elmélet és történet a természetjog védelmében. Budapest: Medium Pro Educatione Közhasznú Alapítvány (2018).
9. Deli Gergely (szerk.): Ésszel az észszerűtlenségben: Aktuális társadalmi problémák viselkedési közgazdaságtani megközelítésben. Budapest: Jogállam és Igazság Nonprofit Kft. (2016).
10. Deli Gergely: Mitől elegáns egy jogi érv? In: Könczöl Miklós (szerk.): *Törvénszéki retorika, jogászi érvelés.* Budapest: Pázmány Press (2016), 117–128.